

Наталія НАУМЕНКО,
доктор філологічних наук, професор
Національний університет харчових технологій

Natalia NAUMENKO,
Doctor of Sciences in Philology, Professor,
National University of Food Technologies

МАНДРІВКА ПЕРШИХ «МОГИЛЯНЦІВ» У СВІТІ МОВОЗНАВСТВА

THE JOURNEY OF THE FIRST “MOHYLIANKA” SCHOLARS IN THE WORLD OF LINGUISTICS

«Найвищий рівень володіння іноземною мовою – не лише вміння нею думати, писати вірші і бачити сни. Найвищий рівень володіння іноземною мовою – це готовність її викладати». Таку максиму свого часу сформулював професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філології Костянтин Миколайович Тищенко, приймаючи перших студентів факультету гуманітарних наук Університету «Києво-Могилянська Академія» – слухачів великого інтегративного курсу «Мовознавство».

Представники першого набору «Могилянки» (від учорашніх школярів до викладачів вищих навчальних закладів, які прийшли здобувати другу освіту) мали певний досвід у студіюванні рідної та іноземної мов, основ науки про мову. Однак знайомство із Костянтином Тищенком не лише змінило, а й великою мірою доповнило наш досвід.

Передусім ішлося про складну, як для першокурсників, термінологію, якою варто було пояснювати звичні для нас мовні явища. Варто навести лише декілька пунктів робочої програми дисципліни «Мовознавство», розписаної на цілий рік: *«Контрастпрагматика, узуопрагматика, ідіопрагматика. Концепція зв'язку мови та мовлення, мови та мислення, мови та навчання, мови та творчості. Синтаксична, семантична, словотвірна типологія мов. Вегікулярні мови. Демотивація ономапоней. Класифікація графічних диферентем. Мале дитяче мовлення. Функціональна асиметрія мозку. Походження італьських, романських, германських, слов'янських мов»* ... Усього 314 навчальні теми. Додати сюди ще й персоналії відомих мовознавців – Махмуд Кашгарі, Едвард Сепір, Бенедикт Ворф, Ноа Вебстер, Джордж Ципф, Вільгельм фон Гумбольдт, Олександр Потебня та інших, на праці яких невдовзі активно посилятимуться Могілянські випускники.

Водночас Костянтин Миколайович – про якого ходили легенди, ніби він вільно володіє п'ятдесятьма мовами, а з усіх інших уміє подавати приклади – кожену тему умів пояснити так, що складні терміни, які спершу бентежили студентів першого курсу, у подальших наукових пошуках уже сприймалися як давні приятелі. Річ у тім, що професор К. Тищенко інтенсивно застосовував методику «перевернутого уроку», попервах апелюючи до досвіду слухачів, а надалі обрамлюючи наше сприйняття мовних проблем у наукову концептосферу.

З'ясувалося, що графічні диферентеми – це не що інше, як складники літер, старі добрі «палички й гачечки», з яких діти починають учитися писати: прямі та косі риски, дужки, нарядкові

й підрядкові знаки. А диферентема, своєю чергою – складне слово, компоненти якого означають «відмінність» і «знак»: вони дозволяють реципієнтові розуміти, чим, приміром, літера І відрізняється від Ī, латинське b від d, чеське ú від ů, адже ці відмінності мають смислоутворювальне значення.

Або «демотивація ономатопей», по-іншому – звуконаслідувальних слів. Згідно з актуальною й на сьогодні концепцією Олександра Потєбні, «слово характеризується нерозривним зв'язком його зовнішньої і внутрішньої форми, тобто його звукової оболонки і образним способом вираження його значення» [3, с. 89]. Відтак умотивованість слова – це збереження в його семантичній структурі зв'язку звучання зі значенням, тобто це своєрідне «обґрунтування» звукового вигляду слова, усвідомлення носіями мови його наочного «образу». Тобто, вмотивованість слова – своєрідна «відповідь» на запитання, чому той чи той предмет зовнішнього світу отримав таку назву. Відповідно, якщо мотивація звуконаслідувань – це їх оформлення у вигляді повнозначних частин мови (як, наприклад, наслідування голосу зозулі «ку-ку» породжує дієслівне гніздо «кувати», «кукати», «кукукати» та відповідні їм віддієслівні іменники), то демотивацію можна сприймати як процес утворення переносного значення лексеми з урахуванням і її походження, і семантики слова-новотвору. Оскільки кування зозулі – дія загалом монотонна, то й дієсловом «кукати» можна позначити монотонну дію, найчастіше – чекання.

Особливий інтерес викликала група тем під назвою «Мовна карта світу». З їхніх матеріалів можна було чітко зрозуміти, що, наприклад, в українській мові побутують лексичні запозичення з усіх континентів – не лише європейські та азійські, а й амеріндійські

(томат, гамак, вігвам, томагавк, шоколад) та полінезійські (табу, тату). Що, володіючи англійською та французькою мовами, можна здійснити мандрівку Африканським континентом, не відчуваючи жодного мовного бар'єру. Цікаво було з'ясувати синтаксичну структуру мови – позицію підмета та присудка, другорядних членів речення, особливо ж у зіставному аспекті. Приміром, синтаксис фрази «розповідає він про плем'я невідоме» для української мови – інверсія, тобто зміна порядку слів і відтак утворення майже віршового рядка, тоді як для мови хауса – це норма: постановка присудка перед підметом, а означення після означуваного.

Дивувало уміння Костянтина Миколайовича подавати кожен навчальну тему мало не як художній твір. Можна навіть сказати – як літопис. Цьому, зокрема, сприяло доцільне сполучення наукових термінів із образними висловами, інколи й застарілими. Взаємозалежність кількості літер в окремому слові та кількості слів із певного числа літер, що її можна відобразити кривою Гаусса, професор К. Тищенко пояснював так:

«Погляньте на карту України. Невеликим буде список населених пунктів, назви яких складаються з 3–4 літер; на чолі цього списку – Київ, Буки, Міна, Ічня, Бар, Чоп та інші. Порівняно небагато назв, які складаються з більш ніж 12 літер: Хмельницький, Нововолинськ, Підволочиськ та інші. А назв із 5–11 літер ... *Ність їм числа*». Для багатьох із нас цей літописний вираз прозвучав уперше і запам'ятався надовго.

Із отриманих матеріалів, їх зіставлення з власним досвідом студенти навчалися будувати гіпотези, шукати шляхи їх потвердження або спростування. А вже будучи викладачами, передусім іноземних мов, подавати їх як цікаву інформацію до

роздумів, над якою працювали цілою аудиторією. Вельми корисним цей метод виступає у роз’ясненні «святого святих» англійської мови – дієслівних часів. Наприклад, кращому засвоєнню теми «Irregular Verbs» сприяють такі факти: *що більш неправильна форма, то давнішим є дієслово у мові; що неправильні дієслова, залежно від сфери їх застосування (торгівля, ремесла, творчість, сприйняття світу органами чуття), виступали своєрідними оберегами – щоб не зурочити добре налагоджену справу; що поширені в науковій мові запозичені з латини дієслова, утворені префіксально-суфіксальним способом (study, inform, negotiate, maximize, identify та безліч інших), – правильні.*

Так, Костянтин Миколайович умів подавати приклади на кожную тему навчального курсу, і найголовніше – заохочував до того студентів. На жаль, у 1992–1993 роках українці фактично не мали доступу до Інтернету, тому ми мали конспектувати лекції майже слово у слово. А надалі, ставши науковцями та викладачами, ми часто зверталися до цих записів, актуалізували отримані знання та формували нові.

Саме завдяки навчальному курсу «Мовознавство» ми, тодішні студенти, знайомилися з інноваційною системою навчання іноземного мовлення FICHAT (Л. Сухожевський, 1983 – К. Тищенко, 2000), яку потім узяли в роботу, будучи викладачами іноземних мов у вишах. Як відомо, вона включає 6 рівнів: фіксація, імітація, комбінація, систематизація, активізація, трансформація (назви яких разом створюють аббревіатуру). Тому важливість діалогу, котрий був і лишається квінтесенцією вивчення мови, у частині «говоріння-слухання» окреслено такими категоріями:

1 рівень. 1. Постановка вимови. 2. Перше подання діалогу. 3. Запровадження нових слів і граматики. 4. Підтримання цих навичок у належній формі.

2 рівень. 1. Короткий діалог відтворити усно за зразком (читаючи). 2. Вправи на точне відтворення конструкцій діалогу. 3. Те ж – з частковими змінами. 4. Вивчити діалог і відтворити його з пам'яті ...

3 рівень. 1. Прагматичні вправи: питання / відповіді, монолог (розповідь); гумор, анекдот; повідомлення (інформація), пояснення, сенсація. 2. Сугестивні вправи: прохання допомоги, пояснення, поради; порада, інструкція, наказ; переконування, аргументація. 3. Деонтичні вправи: схвалення, осуд, рецензія. 4. Робота з навчальним приладдям: діапозитивами, таблицями, знімками, фільмами, кресленнями, діаграмами, картами, планами, піснями, віршами.

4 рівень. 1. Опозиційно-інтегральні вправи на засвоєння окремих груп явищ семантики, морфології, синтаксису, стилістики; групи труднощів і винятків ... 2. Вправи типу «конструктор».

5 рівень. 1. Активне спілкування тільки відомими засобами: на тему, споріднену з вивченою; навколо домашніх заготовок (письмових або в аудіозаписі); за опорними пунктами плану; на вільну (доступну) тему. 2. Розвиток технік мовлення у навчальній дискусії.

6 рівень. З часом придбати кілька різних підручників [2, с. 177; 4, с. 259-260; 5, с. 101-103].

... В опублікованій у часописі «Український тиждень» статті, присвяченій пам'яті Костянтина Тищенка, відомий український журналіст Юрій Макаров зауважив: *«Як відомо, є два типи*

науковців: «класики» та «романтики» (є ще плазуни, халтурники й шарлатани, про них не йдеться). Костянтин Тищенко був, безумовно, романтиком. З класиками все зрозуміло: крок за кроком, рядок до рядка, факт – висновок. Романтик завжди візіонер, його ідеї часто-густо народжуються «на кінчику олівця», підказані інтуїцією й володінням «матчастиною», фактичне підтвердження шукається – й знаходиться! – слідом за цим» [1]. Нам, першим студентам Університету «Києво-Могилянська Академія», надзвичайно імпонував цей романтизм, – адже в тому була новизна, відчуття навколосвітньої мандрівки, з якої ми привозили неоціненні скарби. І ними були насамперед нові знання про слово та мову.

Література:

1. Макаров Ю. *Костянтин Тищенко. In memoriam*. Український тиждень. 24 липня 2023 р. URL: <https://tyzhden.ua/kostiantyn-tyshchenko-in-memorial/> (дата звернення 13.09.2024)
2. Науменко Н. В. *Особливості навчання діалогічного мовлення студентів-першокурсників нефілологічних вишів*. Наукові записки Національного університету «Острозька Академія» 2 (70) (2018): 174–178.
3. Потебня О. О. *Естетика і поетика слова*: зб. наук. праць (Київ: Мистецтво, 1989), 302 с.
4. Тищенко К. М. *Метатеорія мовознавства* (Київ: Основи, 2000), 350 с.
5. Suchorzewski, L. *Jak się do tego zabrać, czyli spór o metodę. Jak zostać poliglotą* (Warszawa: PWN, 1983): 92–137.